



Bojana Tankosić, psiholog:

Uticaj kreativnog dramskog pristupa na unapređenje inkluzivnosti i tolerantnosti među decom i mladima

Rezultati istraživanja

Abstrakt:

Projekat „Metod obrazovne drame za razvoj inkluzivnosti i tolerantnosti: MEDIATE“ pokrenut je kao podrška mladima u obrazovanju, kroz obuku nastavnika koji žele da svoj rad unaprede, obogate i približe potrebama učenika. Cilj projekta bio je da se poboljša školski etos i da deca i mladi nauče da poštuju i prihvataju različitosti. Program je primjenjen simultano u četiri multikulturalne gradske i prigradske sredine u Srbiji: Novom Sadu, Novom Beogradu, Obrenovcu i naselju Kaluđerica u Beogradu (opština Grocka). Obuku za izvođenje i primenu dramskih tehnika u radu sa decom i učenicima prošlo je preko 100 nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika u školama, kao i edukatora i voditelja omladinskih grupa aktivnih u neformalnom obrazovanju dece i mladih u okviru civilnog sektora. Nakon obuke, nastavnici/edukatori imali su slobodan izbor da li će program sistematski primenjivati u svojoj pedagoškoj praksi i pratiti rezultate u formi dnevnika rada. Za primenu i praćenje učinkovitosti programa opredelilo se 33 nastavnika/edukatora iz sva četiri grada. Rezultati ankete govore u prilog tome da su efekti primene programa bili i više nego zadovoljavajući.

Ključne reči: dramski pristup, inkluzivnost, tolerantnost, deca i mlati

Uvod

Umetničko udruženje BAZAART je u saradnji sa partnerima u Srbiji i inostranstvu pokrenulo niz projekata posvećenih uvođenju dramskih metoda u obrazovanje i vaspitanje, kao vid podrške razvoju mladih generacija koje društvo u tranziciji često zanemaruje, sa ciljem da se pomogne uvažavanje različitosti i upoznavanje novih kulturnih vrednosti (Milosavljević S. 2012). Program obuke *interkulturnog učenja kroz dramu* prilagođen je potrebama našeg društva i kao takav bi trebalo da ostvari pozitivan uticaj na razumevanje različitosti, bilo da je reč o socio-ekonomskim, etničkim, polnim ili međugeneracijskim razlikama (Joksimović A. 2012). Program je prvenstveno dizajniran za nastavnike koji će primenom praktičnih metoda u radu ostvariti uticaj na krajnje korisnike programa – decu i mlade.



Istraživanje je pomogla Evropska unija. Sadržaj Izveštaja je isključivo odgovornost BAZAART-a i ne predstavlja nužno stavove Evropske unije.



Projekat se sufinansira iz budžeta Republike Srbije – Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom

Kvalitetno obrazovanje pored sticanja znanja podrazumeva i formiranje kulturnih vrednosti. Aktuelni školski program predviđa kulturno obrazovanje dece i učenika kroz upoznavanje sa književnom, likovnom i muzičkom tradicijom, s prepostavkom da je umetnost najreprezentativniji izraz kulture (Đorđević Ž. 2014).

Drama u obrazovanju je metod koji je zastupljen širom sveta kako u školama, tako i u vrtićima. Njena bitna karakteristika je da se prvenstveno bavi procesnim radom, a ne predstavom, jer su njeni ciljevi pre razvojni nego umetnički (Đorđević Ž.).

Drama u obrazovanju zadovoljava dečiju potrebu za učenjem, ali istovremeno budi radoznašljost i interesovanje i omogućava uključivanje istraživanja moralnih i društvenih sadržaja. Pokreće procese mašte, budi kreativne sposobnosti, povećava pažnju i koncentraciju. Rezultati istraživanja su pokazali da ovaj metod ostvaruje dobre rezultate kada je reč o usvajanju znanja, ali i na ukupan razvoj mладалаčke ličnosti. Takođe, postupak omogućava dubinsko usvajanje gradiva i razvoj vrednosti i složenih ličnih i socijalnih kompetencija dece i mladih. Kroz primenu ovog metoda deca uče da istražuju situacije, potencijalna rešenja i eventualne posledice. Pored navedenog, drama ima i veliki uticaj na razvoj komunikacijskih sposobnosti – aktivno slušanje, razumevanje verbalnih i neverbalnih poruka (mimike, gestova). Kroz interakciju sa drugima razvijaju se veštine dijaloga, sposobnost zastupanja sopstvenog stava i poštovanje tuđeg. Razvija se tolerancija i empatija, shvatanje i prihvatanje drugačijih pogleda na svet, odnosno prihvatanje različitosti. Kroz preuzimanje uloga u dramskom postupku, dolazi do razvijanja kritičkog mišljenja koje je izuzetno važno za život u demokratskom društvu. Stavljanjem u poziciju druge osobe, mladi uče da bolje shvate tuđa osećanja, stavove, ponašanja. Na taj način se razvija solidarnost, odgovornost i samopouzdanje, kao važne osobine zrelog čoveka (Đorđević Ž.).

Drama je efikasan metod podučavanja jer angažuje mnogo različitih stilova učenja. Nastavne metode koje se baziraju na verbalnim predavanjima i testovima, prvenstveno neguju verbalnu i logičko-matematičku inteligenciju. Upravo su umetnosti, a među njima svakako drama, polja u kojima mogu da dođu do izražaja ona deca kod koje su izraženije druge vrste inteligencije, kao što su vizelna/prostorna, telesnokinestetička, muzička, intrapersonalna ili interpersonalna. (Joksimović A.).

Ideja sprovedenog projekta „MEDIATE“ je da se primenom interkulturnog učenja kroz dramu u formalnom i neformalnom obrazovanju i vaspitanju dece i mladih otklove

brojne predrasude i zablude, da se smanji isključivost i poveća tolerantnost, odnosno da se razvije svest o podjednakoj vrednosti svih osoba, uprkos postojanju razlika i različitosti.

Predmet, cilj i metod istraživanja

Istraživanje je sprovedeno na nastavnicima, vaspitačima, stručnim saradnicima u školama, kao i edukatorima i omladinskim voditeljima aktivnim u neformalnom obrazovanju dece i mladih u okviru civilnog sektora. Vršena je procena uspešnosti primene programa, na osnovu mišljenja i zapažanja svih koji su dramski metod primenjivali u svom radu.

Pored škola, dramski metod je primenjivan i u predškolskim ustanovama, kao i među decom i učenicima sa smetnjama u razvoju. Obuhvaćeni su ispitanici koji su aktivno primenjivali program u periodu od oktobra 2014. do marta 2015., iz Novog Sada, Novog Beograda, Obrenovca i naselja Kaluđerica u Beogradu. Uzorak su sačinjavale osobe ženskog pola (nastavnice, učiteljice i vaspitačice).

Uzorak je prikupljen uz pomoć prethodno konstruisanog upitnika. U prvom, opštem delu upitnika od ispitanika je traženo da pruže osnovne podatke o sebi (pol, starost, godine radnog staža, obrazovanje, ustanova u kojoj rade). Drugi deo upitnika se odnosio na definisanje problema rada i očekivanih ishoda. Treći deo upitnika odnosio se na opis toka rada i grupne dinamike. Četvrti deo se odnosio na postignuće, odnosno na ostvarene rezultate rada.

Predmet ovog istraživanja je uticaj dramskog pristupa na povećanje inkluzivnosti i tolerantnosti dece i mladih.

Opšti ciljevi projekta su:

1. Afirmacija demokratskog i inkluzivnog obrazovanja u Srbiji
2. Snažnija uloga civilnog društva u obrazovanju dece i mladih
3. Smanjenje diskriminacije i nasilja među mladima u Srbiji

Specifični ciljevi projekta su:

1. Interkulturno učenje se primenjuje u multikulturalnim gradskim/prigradskim zonama, kroz formalno i neformalno obrazovanje dece i mladih
2. Organizacije civilnog društva (Zlatna grana, HATOR, Prijatelji dece opštine Novi Beograd i BAZAART) sarađuju sa prosvetnim radnicima na sprovоđenju interkulturnog učenja sa decom i mladima

3. Deca i mladi su osnaženi za toleranciju, dijalog, poštovanje ljudskih prava i aktivno građanstvo, putem interkulturalnog učenja kroz dramu

Ključni učesnici projekta:

1. Prosvetni radnici
2. Organizacije civilnog društva koje koriste dramu u neformalnom obrazovanju

Krajnji korisnici projekta:

- Deca i mladi

Analiza ankete

Struktura ispitanika:

Pol	Broj	Procenat
Muško	0	0%
Žensko	32	100%
Ukupno	32	100 %

Od ukupno 100 osoba koji su sposobni za rad i primenu dramskog metoda, u uzorak su ušle 32 osobe ženskog pola koje su sistematski primenjivale program.

Metod rada je primenjivan pretežno u osnovnim školama u Novom Sadu, Novom Beogradu, Obrenovcu i u naselju Kaluđerica u Beogradu. Ukupno je obuhvaćeno 211 dece i mlađih, u četiri osnovne kategorije:

1. 161 učenik od 1. do 4. razreda osnovne škole,
2. 31 učenik iz 2 mešovite adolescentske grupe, u okviru programa neformalnog obrazovanja,
3. 7 osoba sa posebnim potrebama, u okviru aktivnosti Društva za očuvanje, revitalizaciju i promovisanje starih zanata, i
4. 12 polaznika omladinske grupe, u okviru programa neformalnog obrazovanja.

	<i>Naziv škole/ustanove</i>	<i>Broj učesnika</i>	<i>Broj učesnika izražen u procentima</i>
1.	Osnovne škole: „Jovan Jovanović Zmaj“ – Sremska Kamenica, OŠ „Aleksa Šantić“ i OŠ „Miloje Vasić“ – Kaluđerica; OŠ „Borislav Pekić“, OŠ „Đuro Strugar“, OŠ „Jovan Sterija Popović“ i OŠ „Milan Rakić“ – Novi Beograd	Σ = 161	76%

2.	Tehnička škola – Obrenovac; Dom kulture Obrenovac (adolescentske grupe)	$\Sigma = 31$	15%
3.	OCD Čuvari zanata – Društvo za očuvanje, revitalizaciju i promovisanje starih zanata, Beograd (osobe sa posebnim potrebama)	$\Sigma = 7$	3%
4.	OCD Inkluzivni pokret, Beograd (omladinska grupa)	$\Sigma = 12$	6%

Osnovnoškolske grupe su bile odeljenske ili heterogenog sastava (sačinjene od učenika od 1. do 4. razreda). Uzrasna granica kretala se od 7 do 11 godina.

Kada je reč o adolescentskim grupama i omladinskoj grupi, bile su mešovitog sastava – sačinjene od učenika iz različitih razreda, različitog uzrasta, različitog socijalnog statusa, različitog uspeha u školi, kao i različitih mesta iz kojih dolaze (polovina učenika je iz grada, dok je druga polovina iz sela).

Metod rada je primenjivan i sa osobama sa posebnim potrebama (ukupno sedam osoba sa smetnjama u razvoju i sa elementima autizma). Cilj rada sa ovom grupom bio je da se poboljša nivo pažnje i koncentracije, kao i koordinacije. Prema rečima nastavnice, osnovno obeležje pripadnika ove grupe je strah od nepoznatog i nesigurnost. Takođe, osobe veoma teško mogu da povežu dve radnje, na primer da izgovore svoje ime dok bacaju lopticu ili mašu rukom. S obzirom na navedene poteškoće, u ovoj grupi se pokazalo da deca kroz „neobaveznu“ igru ili rad mogu lakše da iskažu svoj kreativni potencijal. Od posebnog značaja je to što su kroz rad sa njima nastavnice primetile da se problem pažnje i koncentracije uspešno koriguje i razvija.

Dramu kao metod rada u obrazovanju su primenjivali profesori razredne nastave i srpskog jezika i književnosti, kao i pedagog, defektolog, profesori likovnog i muzičkog obrazovanja i omladinski voditelji – edukatori u neformalnom obrazovanju. Nastavnici su različitog starosnog doba i godina staža. Raspon godina staža kretao se od 1 godine do 30 godina iskustva rada u školskoj praksi i neformalnom obrazovanju.

Struktura nastavnika spram zanimanja/zvanja:

Zvanje / zanimanje	Ukupan broj
Profesor/nastavnik razredne nastave	19
Profesor srpskog jezika i književnosti	5

Omladinski lideri	3
Umetnički zanati na tekstu	2
Pedagog	1
Defektolog	1
Profesor muzičke kulture	1
Ukupno:	32

Radionice sa primenom dramskog metoda u obrazovanju dece i mladih nastavnici su sprovodili na časovima građanskog vaspitanja, u okviru produženog boravka dece u školi kao i na ČOS-u. Vaspitači su elemente programa uvrstili u svoj redovan rad. Voditelji programa u neformalnom obrazovanju organizovali su radionice u slobodno vreme učenika-polaznika, namenivši ih ekskluzivno primeni programa.

Svi edukatori ocenili su da su učesnicima najviše prijale aktivnosti gde je postojala interakcija, odnosno gde nisu bili samo nemi posmatrači. Takođe se pokazalo da su im prijale improvizacije na zadate teme i situacije iz života. Generalno su im više godile aktivnosti koje iziskuju fizičko angažovanje, kao i aktivnosti koje nude jasno definisane uloge i zadatke. Osobama sa posebnim potrebama su prijale aktivnosti za podizanje energije i vrlo pojednostavljene igre za usmeravanje pažnje.

Primenom dramskog metoda rada nastavnici su nastojali da koriguju neke od definisanih problema:

- Nedovoljno razvijena empatija, saradnja, timski rad među učenicima
- Nedovoljno razvijeno samopouzdanje i samopoštovanje
- Nesnalaženje u novim i nepoznatim situacijama
- Često rešavanje problema verbalnim i fizičkim nasiljem
- Problemi pažnje i koncentracije
- Nedovoljna mogućnost razumevanja drugih i drugačijih
- Nedovoljna tolerancija

Spram definisanih problema, očekivalo se postizanje sledećih rezultata:

- Bolji timski rad, razumevanje i prihvatanje različitosti
- Razvijanje samopouzdanja, samopoštovanja, samokontrole, empatije
- Razvijanje veština rešavanja konflikata nenasilnim putem
- Razvijanje komunikacijskih veština (aktivno slušanje, neupadanje u reč, zauzimanje za sopstveni stav i mišljenje, uz uvažavanje tuđeg načina razmišljanja)
- Viši stepen pažnje i koncentracije
- Viši stepen socijalizacije, razumevanja i tolerancije

Grupa i grupna dinamika:

Kao što je već pretodno navedeno, voditelji programa (nastavnici, učitelji, omladinski voditelji) najčešće su pravili kombinovane grupe. Prema zapažanjima nastavnika/voditelja, broj učesnika u grupama bio je gotovo isti tokom čitavog perioda. Učesnici su bili motivisani i lepo su sarađivali. Međutim, motivacija se menjala u zavisnosti od igre i dečije angažovanosti u njoj. Kao što je već istaknuto, učenicima su više prijale fizičke aktivnosti poput vežbi za zagrevanje, zatim tehnike *vajanje, zamrznute slike, stand-up komedije i sl.* Tada je njihova motivacija za rad bila na višem nivou nego obično. Nastavnici ističu da je u takvim aktivnostima pored motivacije, do izražaja dolazila i njihova kreativnost i sloboda izražavanja, što se pozitivno odražavalo na saradnju i timski rad grupe.

Nastavnici ističu da je svaka naredna radionica bila bolje prihvaćena, jer su se deca vremenom opuštala i bila spremnija na saradnju i ispoljavanje kreativnosti. Na osnovu analize upitnika dobijamo podatak da su radionice izvođene na nedeljnom ili mesečnom nivou, u trajanju od minimalno 45 do maximalno 90 minuta. Kada i koliko često se moglo raditi na ovaj način, zavisilo je od slobodnog prostora kojim raspolaže škola ili ustanova u kojoj su se odvijalne aktivnosti vezane za primenu dramskog metoda u obrazovanju. Iako je razumno prepostaviti da će se bolji efekti postići dužom primenom metode u radu, na osnovu analize dobijenih podataka ne možemo sa sigurnošću tvrditi opravdanost ove prepostavke. Dobijeni podaci ukazuju na to da se čak i izvođenjem manjeg ukupnog broja radionica postižu dobri rezultati, dok veći broj radionica nije nužno značio i veći uspeh, iako se došlo do ostvarenja definisanih ciljeva.

Kroz analizu podataka dobijenih iz upitnika, a na osnovu zapažanja nastavnika ili edukatora, može se videti da je broj učesnika uglavnom bio konstantan, iako su postojala su i neka manje značajna osipanja. Tamo gde je došlo do smanjenja broja učesnika, razlozi su bili

mahom tehničke prirode (prostorije za rad, ograničeno vreme, rad u dve smene). Negde je dinamika rada bila usporena zbog obaveza samih učenika, kao što su pripreme za školska takmičenja i prijemne ispite. Svi prethodno navedeni faktori negativno utiču na ostvarenje punog efekta rada, te ih je potrebno blagovremeno preduprediti.

Rezultati rada:

Analizom upitnika dolazi se do zaključka da je primena dramskog metoda ostvarila pozitivne efekte na razvoj saradnje, inkluzivnosti i tolerantnosti kod dece i mladih.

Nastavnici u najvećem broju navode da su kroz primenu ovog metoda učesnici sve više postajali svesni sebe i svojih mogućnosti. Na taj način postigli su viši nivo samopouzdanja, a pre svega samopoštovanja. Naučili su dosta o sebi i drugima, što je posebno doprinelo razvoju empatije kao uživljavanja u emocionalna stanja druge osobe i razumevanje njenog položaja na temelju percipirane ili zamišljene situacije u kojoj se ta osoba nalazi (Petz, 1992).

Prema mišljenju nastavnika, došlo je do promene ugla gledanja na svet i dešavanja u njemu. Učesnici su počeli više da razmišljaju, a ne samo da reprodukuju sadržaje. Dakle, umesto standardizovanih odgovora (koje zastupa tradicionalna škola), došlo je do razvoja kreativnog rešavanja problema i podsticanja divergentnog mišljenja. Sve skupa je uticalo na bolji rad u grupi.

Nastavnici su uočili da su učenici pokazali više razumevanja i uvažavanja za tuđe mišljenje i stavove, što i jeste bio osnovni motiv za rad i jedan od gorućih problema koje su nastavnici imali potrebu da reše. Postignut je viši stepen tolerancije među decom, kao i viši nivo strpljenja u rešavanju konfliktnih situacija. U najvećem broju nastavnici ističu da su se razvijale veštine komunikacije. Učesnici su sve više pokazivali poštovanje za druge i trudili se da ne upadaju u reč dok druga osoba govori. Počeli su da rešavaju sukobe putem dijaloga, a ne primenom verbalnog i fizičkog nasilja. Vremenom su poboljšali svoju pažnju i koncentraciju.

Napredak sposobnosti pažnje i koncentracije naročito je bilo značajno za učesnike sa posebnim potrebama, odnosno višestrukom ometenošću. Iskustva drugih istraživača govore u prilog tome da primena dramskih tehnika u radu sa ovom cilnjom grupom potvrđuje da najveći deo ove populacije, uprkos subjektivnim i objektivnim poteškoćama, vrlo brzo prihvata ponuđene oblike i sadržaje dramskog rada. Dramske tehnike i dramska ekspresija u

celosti su pogodan medij za prevladavanje uočenih teškoća u socijalizaciji deteta s posebnim potrebama, jer se kroz igru i improvizaciju omogućuje konstruktivno zadovoljenje sopstvenih potreba, pozitivno potvrđivanje sebe pred drugima kao i samoupoznavanje kroz jačanje samosvesti i samodiscipline (Janković J., Blaženka S. & Rambousek M. 2000).

Diskusija

U našim školama je prevashodno zastupljen tradicionalni metod učenja, putem predavanja. Slabo se koriste aktivni i interaktivni oblici rada (Ivić, Peškan, Antić 2003), umetnički oblici (poput kreativne drame i pokreta), a udžbenici i instruktivni materijali ne odražavaju specifičnosti predmeta, duh discipline i specifičan način mišljenja i rada (Ivić, Peškan, Antić 2008).

Drama i dramski metodi kao neformalni oblici u obrazovanju ostvaruju direktni doprinos razvoju umetničke i kulturne pismenosti, osposobljavaju učenike da uspešno zadovoljavaju sopstvene potrebe i interes, razvijaju ličnost i lične potencijale, kao i poštovanje drugih osoba i njihovih osobenosti (Đukić V. 2012).

Na osnovu obrađenih upitnika sa sigurnošću možemo trvrditi da su primenjene metode imale pozitivan uticaj na decu i mlade. Njihova dobit je najviše razvojnog karaktera. Podstaknuti su unutarnji procesi motivacije, kreativnost u iznalaženju različitih rešenja kako u svakodnevnim, tako i u neuobičajenim životnim situacijama. Postignut je viši stepen tolerancije i strpljenja, poboljšane su veštine komunikacije i spremnost na dijalog u rešavanju problemskih situacija. Iskustva drugih nastavnika i stručnjaka u radu govore da se primenom dramskih metoda i tehnika deca oslobođaju staha od greške koja inače prouzrokuje njihovu pasivnost i zatvorenost. Kroz igru se deca oslobođaju nesigurnosti, otvaraju se, slobodno izražavaju, stiču samopouzdanje i uspostavljaju bolju komunikaciju na relacijama JA-UČITELJ i JA-OSTALI (Lekić K.). Valentina Lugovmer navodi da dramske metode pomažu detetu u razvijanju osećajnosti, govornih i drugih izražajnih sposobnosti i komunikacijskih veština, mašte, kreativnosti, otkrivanju i razvijanju sposobnosti, formiranju stavova, sticanju i razvijanju društvene svesti: samokritičnosti, odgovornosti, razumevanja međuljudskih odnosa itd. Dakle, svrha dramskih metoda u obrazovanju je odgajanje za život, pripremanje deteta za susret sa realnošću, odnosno podsticanje intelektualnog, estetskog, moralnog, duhovnog i socijalnog razvoja ličnosti učenika (Lugomer V.).

Tražeći načine da reše netolerantnost, neslušanje, neuvažavanje i srodne probleme među decom i mladima, nastavnici su pokazali pozitivan stav da u sopstvenu pedagošku praksu uključe ove metode, što se kroz praćenje toka programa i ostvarivanja rezultata i ishoda pokazalo kao veoma efikasno.

Literatura

Blažeka Kokorić, S. (2006). Prikaz knjige «100+ IDEJA ZA DRAMU» Urednici: Anna Scher i Charles Verrall, Hrvatski centar za dramski odgoj, Zagreb, 2005., 120 str. *Ljetopis socijalnog rada*, 12(2), 411-414.

Đorđević, Ž. „Drama u obrazovanju – potrebe nastavnika za obrazovanjem i osnaživajem za primenu drame u obrazovno – vaspitnom radu u našim školama“, Pedagoško društvo Srbije i BAZAART, Beograd 2014. <http://bazaart.org.rs/wp-content/uploads/2014/12/Izvestaj-DRAMA-U-OBRZOZOVANJU-PDS-2014-nov14-za-sajt-1.pdf>

Krušić V. „Okvir za različitost - Razvoj suvremene dramske pedagogije u Hrvatskoj”, u: *Scena - časopis za pozorišnu umetnost*, Novi Sad 2014, br. 1/2 (str. 56–61)

Đukić, V. „Kocka je bačena: transkulturnalni projekti sećanja i identiteta centra za dramu u edukaciji i umetnosti“, Menadžment kulture i medija u društvu znanja, u: Zbornik radova sa međunarodne konferencije, broj 21, Beograd, Fakultet dramskih umetnosti, str. (363-384). http://www.fdu.edu.rs/uploads/uploaded_files/_content_strane/2012_vesna_djukic.pdf

Snježana Kragulj i Renata Jukić „Interkulturnizam u nastavi“, u: Andelka Peko, Marija Sablić, Ranka Jindra (ur.), *Obrazovanje za interkulturnizam: zbornik radova s 2. međunarodne znanstvene konferencije Obrazovanje za interkulturnizam*, Učiteljski fakultet u Osijeku, Nansen dijalog centar Osijek, Osijek, 2010, 169-190. (predavanje, međunarodna recenzija, objavljeni rad, znanstveni).

Tehnika, S. I. T. E. D. „Dramske tehnike u prevenciji poremećaja u ponašanju i funkcionisanju djece i mladih“ Centar za socijalnu skrb, Zagreb 2000.

Grupa autora: Priručnik za interkulturnalno učenje kroz dramu, BAZAART, Beograd, 2012. http://bazaart.org.rs/wp-content/uploads/2012/04/Prirucnik_za_interkulturnalno_ucenje_kroz_dramu.pdf